

Рибалка В.В.

Доктор психологічних наук, професор,
Український науково-методичний центр
практичної психології і соціальної роботи НАПН України,
Білоцерківський інститут неперервної
професійної освіти НАПН України
orcid.org/0000-0002-8279-7468

Феномен особистості в умовах опосередкування її діяльності та розвитку сучасними «штучними» технологіями

Анотація

Визначається феномен особистості в умовах позитивного та негативного опосередкування її діяльності та розвитку сучасними «штучними» технологіями. Вид опосередкування залежить від вибору особистістю проявів духовності, відповідальності як суб'єкта, стратега і творця.

Ключові слова: феномен, особистість, діяльність, розвиток, опосередкування, «штучні» технології.

Rybalka V.V.

Doctor of Psychology, Professor,
Ukrainian scientific and methodological center
of Practical Psychology and Social Work of
the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine,
Bila Tserkva Institute of Continuing of Professional Education
of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

The phenomenon of personality in the conditions of mediation of its activity and development by modern “Artificial” technologies

Abstract

The article defines the phenomenon of personality in the conditions of positive and negative mediation of its activity and development by modern “artificial” technologies. The type of mediation depends on the choice of spirituality, responsibility as a subject, strategist and creator.

Keywords: phenomenon, personality, activity, development, mediation, “artificial” technologies.

В умовах війни та інших катаклізмів відбувається помітна дегуманізація, деперсоналізація людини і людства, що виявляється у втраті ними своїх сутнісних ознак, В цих умовах парадоксально обертаються духовні цінності, коли на перше місце висуваються цінності темряви, тваринності, смерті, зла, неправди, потворності, зневір'я, розпачі, ненависті. Одним із шляхів

відтворення істини про людське в людині є утвердження винятковості, унікальності, феноменальності людини та її стрижневої властивості – особистості.

Витоки феноменалізму як наукового учення знаходяться ще у британській середньовічній філософській традиції, в роботах Гобса, Локка, Дж. Ст. Міля та ін. [8].

Про феноменальність людської психіки, а фактично – особистості, докладно писав у 1807 році у своїй книзі «Феноменологія духу» Г. В. Ф. Гегель. Він тлумачив феноменологію духу як учення про свідомість, і розглядав психологію як науку про дух, тобто свідомість, самосвідомість та розум. В цьому контексті він застосовував поняття діяльності, рефлексії, негативної та позитивної свободи, пізнання «тут і тепер», опосередкування, суб'єкту, Я, правизни – лівизни, всезагальної та індивідуальної, власної та іншої самості – в їх відмінності та тотожності, служіння і покірності, розуму як вищого поєднання свідомості і самосвідомості, істини, особистості та інші [1]. Ці поняття впродовж двох наступних століть ставали ключовими категоріями психології, а деякі тільки зараз постають перед нею як перспективні аспекти проблеми особистості.

У першій половині ХХ столітті феноменальні ознаки особистості відзначали в ученні про ноосферу В. І. Вернадський [2] і П. Т. де Шарден [7], а у другій половині того ж століття – Г. С. Костюк, коли розумів особистість як систему систем [4].

Наведемо для прикладу феноменологічні ознаки людини і особистості (які він називав космічними законами) з книги П. Т. де Шардена «Феномен людини» [7]:

1. Космічний закон складності свідомості і згортання в ній світу завдяки здатності людської психіки до зосередженості та інтеріоризації.

2. Поява індивідуального мислення людини та рефлексії як нової форми психіки, що принципово підсилює її можливості.

3. Підйом соціальності, колективності мислення людини.

Усі ці три ознаки феноменальності людини є суто психологічними і розглядаються П. Т. де Шарденом в контексті свободи, духовності, відмінності між богом і світом, тобто є стрижневими ознаками особистості. Зрозуміло, що у своєму феноменологічному ученні він розвиває відповідні ідеї Г. В. Ф. Гегеля, а разом вони утворюють феноменологічне ядро сучасної персонології.

Феноменологічні погляди на особистість розвиваються і у ХХІ столітті. Так, український філософ і психолог О. О. Базалук засвідчив появу нового, планетарно-космічного, типу особистості. Сучасні психологи і педагоги О. В. Вознюк і А. П. Самодрин підкреслюють такі феноменальні ознаки особистості, як трансцендентність, тобто вихід за власні межі, та голографічність – представленість в одній особистості сутнісних ознак всього світу і цивілізації. Спеціалісти обговорюють й такі її феноменальні ознаки, як безкінечність і вічність існування, мультиперсональність міжособистісного спілкування, універсальність, впливовість тощо.

Особистісність дійсно є винятковою, унікальною, феноменальною властивістю людини і суспільства, яка визначає прогрес цивілізації, майбутнє людства і долю кожної людини. В цьому сенсі особистісний підхід є провідним, ключовим для української освіти і діяльності НАПН України. Разом з тим, феноменологія особистості виступає особливим аргументом у сучасних дискусіях по проблемі технологічних можливостей «штучного» інтелекту і ширше – спроможностей «суми технологій» (С. Лем) та особистості.

У дискусіях про штучний інтелект у нинішніх умовах партнери часто користуються аргументами, які вже давно, ще у другій половині ХХ століття, відкинули інженерні психологи, коли, приміром, йшлося про розподіл функцій у системах «Людина – машина», «Оператор – ЕОМ». Тоді відзначалися принципові переваги людини або машини у саме функціональній взаємодії між ними [6]. Не зважаючи на це, учасники сучасних дискусій про людину і комп'ютер, робітника і робота, іноді буквально повторюють подолані тоді аргументи про начебто рівноправне партнерство між людьми та використовуваними ними комп'ютерними технологіями, штучним інтелектом. Навіть Ілон Маск, розробник новітніх інформаційних технологій і володар компанії з виробництва космічних ракет для «колонізації» всесвіту, обговорює з журналістами питання «бунту роботів», їх можливої перемоги над людиною і т. п.

Між тим, інженерні психологи вже у минулому столітті сформулювали принцип антропоцентризму, за якого, при порівнянні функціональних можливостей людини і машини, слід говорити про принципове домінування людини над машиною, яка лише доповнює, опосередковує її діяльність, підпорядковується їй. Якщо ж до цих дискусій додати феноменологічні аргументи, то ніяких сумнівів в істинності принципу антропоцентризму не може виникати.

В кінці ХХ і на початку ХХІ століття цей принцип отримав суттєве підтвердження у факті тотального, масового опосередкування діяльності людини розробленими нею ж небаченими раніше «штучними» технологіями. При цьому провідне, домінуюче положення людини не тільки зберігається, але і значно посилюється – вона помітно відривається від можливостей «штучних» технологій – завдяки цим же самим технологіям і своїм зростаючим при цьому феноменальним властивостям. Мова йде про такі тонкі космічні, глобальні та мікрокосмічні засоби сучасної цивілізації, як соціально-політичні організації світового масштабу, приміром, ООН, ЮНЕСКО, НАТО; планетарні інформаційні комунікаційні системи типу ІНТЕРНЕТ, комп'ютерні мультиперсональні комунікації, в тому числі і ФЕЙСБУК, космічні і планетарні транспортні системи, термоядерна енергетика, міжнародні асоціації вчених, що здійснюють глобальні наукові дослідження за інтернаціональними програмами, приміром, «ГЕНОМ ЛЮДИНИ», пізнання глибинних таємниць світу на основі тонких і разом з тим грандіозних фізичних інструментів, таких як «КОЛАЙДЕР», електронна мікроскопія, робототехніка, поліцентричні рефлексотехніки, власне штучний

інтелект, нанотехнології, медична генетика тощо. Зрозуміло, що при підготовці до оволодіння цими технологіями потрібна відповідна «штучна» освіта, яка також набуває рис феноменальності. Розподіл між «штучним» та «природним» проходить головним чином через межу між феноменальним та звичайним у характеристиці людини та оточуючого її світу, в тому числі і ноуменального.

Звичайно, що особистість в умовах такого масованого вершинного і глибинного «штучного» опосередкування не могла залишитися незмінною. Однією з феноменологічних ознак особистості в ході цього руху є масове зростання здібностей, обдарованості, таланту, геніальності, майстерності і професіоналізму все більшої кількості представників людської цивілізації. При цьому доцільно говорити про такий стан домінуючого, провідного партнерства у системах «Людина – машина», в якому особистість виконує роль лідера, стратега і творця нових форм життя та його покращення. Особистість завжди залишається суб'єктом організації, реалізації та функціонування будь-якої «штучної» технології.

Умовне «партнерство» між людиною та «штучною технологією» може розвиватися, підвищуючи свою ефективність, але співвідношення між домінуванням феноменологічної частини людини і підпорядкуванням їй «штучних» технологій, тобто відношення «суб'єкт – об'єкт» завжди зберігається і цей розрив збільшується. І зміст дискусій має залишати в своєму фокусі саме проблему такого підпорядковуючої взаємодії між людиною і машиною, що здійснюється тепер не стільки на рівні функціональних переваг, скільки на рівні пріоритетних позитивних феноменологічних екзистенційних, духовних, моральних, естетичних, релігійних цінностей особистості і цивілізації.

Ефективність такого «штучного» опосередкування особистості залежить і від «суми технологій», але значно більшою мірою – від пріоритетності позитивних і негативних проявів духовності, моральності, естетичності, релігійності, відповідальності самої людини та людських об'єднань, всієї цивілізації. Тобто духовність дійсно виступає, як про це стверджував Гегель у своїй книзі «Феноменологія духу», провідним феноменологічним утворенням.

При цьому очевидними є два шляхи опосередкування – позитивний і негативний, який залежить від самої особистості, від її вибору, від спрямованості її впливу на суспільство і природу [5].

Прикладами негативного опосередкування є демонічний нацистський режим, який протягом декількох років спричиняв сатанинський вплив на населення великої європейської держави, Німеччини, а в період другої світової війни тимчасово підпорядкував своїй волі народи декількох континентів. Рецидивом цих негативних історичних явищ, із загрозливим впливом на життя народів, стають сучасні авторитарні і тоталітарні режими. Організоване ними негативне опосередкування загрожує світові глобальними катастрофами, які скоюються саме духовного нерозвинутою, недостатньо професійно підготовленою, безвідповідальною людиною, сумним прикладом

чого є екологічна катастрофа на Чорнобильській АЕС, неперервний воєнний конфлікт на Близькому Сході та сучасна російсько-українська війна.

Зразками позитивного опосередкування можна назвати діяльність тих прогресивних політиків сьогодення, які очолюють процвітаючі демократії, приміром, у США, Швейцарії, скандинавських країнах з розвинутим громадянським суспільством і здебільшого прямою демократією, відомі митці-гуманісти, а також прогресивні менеджери-підприємці глобального масштабу. Саме цей дійсно позитивний, гуманістичний, оптимістичний тип опосередкування можна вважати феноменальним.

Особистість феноменологічна також і за типом свого розвитку, який слід визнати таким за декількома критеріями і аргументами.

По-перше, феноменологічним можна визнати той тип розвитку, який базується і відповідає відомій у світовій психології культурно-історичній теорії розвитку вищих психічних функцій, розробленій Л. С. Виготським та представниками його наукової школи. За цією теорією розвиток особистості є цивілізаційним, культурним, соціальним процесом, таким, що здійснюється в ході усього життя людини, має ціннісний, акмеологічний, безмежний характер. Він реалізується у відповідності із законами соціалізації-індивідуалізації, опосередкування-безпосередності, інтеріоризації-екстеріоризації, ідентифікації-унікальності, зони найближчого і найвіддаленішого розвитку молоді під проводом дорослих, досвідчених спеціалістів, в умовах спеціально організованої, неперервної, багатогалузевої, гуманістичної освіти і саморозвитку. Вершинними, феноменальними досягненнями людського типу розвитку є спеціалізовані, здібності, обдарованість, талант, майстерність і професіоналізм, геніальність, екстраздібності тощо.

По-друге, розвиток особистості є феноменальним за своєю багатовимірністю, про що свідчать багато теорій, зокрема концепція багатовимірного розвитку особистості, запропонована професором В. Ф. Моргуном. Він розглядає такі виміри її розвитку, як просторово-часовий, що безмежний у багатовимірному космічно-планетарно-мікрокосмічному просторі, та часі – минулому-теперішньому-майбутньому; необмежена змістовна, предметна спрямованість особистості; рівні і форми засвоєння особистістю діяльності; потребнісно-вольові естетичні, емоційно-почуттєві переживання (позитивні і негативні) тощо [4].

По-третє, з точки зору впливу генотипу та фенотипу людини може бути запропонована така полівимірна систем видів розвитку (Р) особистості, що розгортається в ході життя людини, як: генетично і фенотипічно визначене Р-визрівання, Р-відновлення, Р-засвоєння, Р-формування, рефлексивний Саморозвиток, інволюційний та геронтологічний Розвиток, що має у перспективі перехід до іммутологічного Розвитку.

По-четверте, сучасна освіта є феноменальною за своєю принциповою гуманістичною спрямованістю, що обґрунтовано у працях таких відомих гуманістичних педагогів і психологів, як Дж. Дьюї, А. С. Макаренко, А. Маслоу, К. Роджерс, Г. С. Костюк та ін.

Якщо ж говорити про «розвиток» «штучних» технологій, то він повністю залежить від людини і передбачає такі етапи їх існування, як інженерний задум, конструювання, виготовлення, програмування, налагодження, тиражування, управління, експлуатація, ремонт, утилізація виключно по волі людини.

Отже феноменологія особистості, її діяльності та розвитку, в умовах позитивного опосередкування сучасними «штучними» технологіями, що обґрунтовано історичними і новітніми дослідженнями даної проблеми, надає людству оптимістичні надії та перспективи.

Список використаних джерел.

1. Гегель Г. В. Ф. Феноменологія духу. Перекл. П. Таращук. Київ: Folio, 2022. 490 с.

2. Ноосфера Вернадського, освіта і наука: під час випробувань і надалі: колективна монографія / До 161-річчя від дня народження В. І. Вернадського; за заг. ред. В. В. Рибалки. Київ–Кременчук: Вид-во «НОВАБУК», 2024. Т. 4. 534 с.

3. Рибалка В. В. Методологічні проблеми наукової психології: посібник. Київ: Талком, 2017. 245 с.

4. Рибалка В. В. Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці: Навчальний посібник. Одеса: Букаєв Вадим Вікторович, 2009. 575 с.

5. Татенко В. О. Соціальна психологія впливу: монографія. Київ: Міленіум, 2008. 216 с.

6. Трофімов Ю. Л. Інженерна психологія: Підручник. Київ: Либідь, 2002. 264 с.

7. Шарден П. Т. де. Феномен людини. Переджиття, Життя, Думка. Понаджиття. Розум. Перекл. Т. М. Левчук. Київ, 2010. 240 с.

8. Філософський енциклопедичний словник. Голова редколегії В. І. Шинкарук. Київ: Інститут філософії ім. Г. С. Сковолроди НАНУ, 2002. 744 с.